۱۳

فاطمه بنت الحسن (علیها السلام)

مادر گرامی امام باقر (علیه السلام)

امّ فروه (علیها السلام)

مادر گرامی امام صادق (علیه السلام)

بهاء الدین قهرمانی نژاد

بسم الله الرحمن الرحیم

زنان اسوه (۱۳) فاطمه بنت‌الحسن و ام‌فروه علیهماالسلام (مادران گرامی امام باقر و صادق) علیهماالسلام

نویسنده:

بهاء الدین قهرمانی نژاد

ناشر چاپی:

مشعر

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

زنان اسوه (۱۳) فاطمه بنت الحسن و ام فروه علیهما السلام (مادران گرامی امام باقر و صادق) علیهما السلام

مشخصات کتاب

سرشناسه : قهرمانی نژاد شائق ، بهاءالدین ، ۱۳۴۳ –

عنوان و نام پدیدآور : فاطمه بنت الحسن و ام فروه علیهما السلام (مادران گرامی امام باقر و صادق) علیهما السلام/ بهاءالدین قهرمانی نژادشائق .

مشخصات نشر : تهران: نشر مشعر، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری : ۷۷ ص.

فروست : زنان اسوه؛ ۱۳.

شابک : ۶-۳۶۳-۵۴۰-۹۶۴-۹۷۸

موضوع : فاطمه (س) بنت حسن مجتبی (ع)

موضوع : ام فروه (س)

رده بندی کنگره : PB/ ۲/۲۵ ف۵۱ ق۹ ۱۹۳۱

رده بندی دیویی : ۹۷۹/۷۹۲

شماره کتابشناسی ملی : ۲۷۳۳۰۶۸

ص: ۱

اشاره

ص: ۲

ص: ۳

ص: ۴

ص: ۵

ص: ۶

ص: ۷

دیباچه

بسم الله الرحمن الرحیم سـعادت واقعی انسان و شـرط پویایی جوامع بشری در سایه شناخت و کارآمد کردن سیره اولیای الهی است. پر آشـکار است که سـیره اولیای الهی به ویژه اهل بیت خاندان وحی علیهم السـلام به عنوان متقن ترین آموزه های تربیتی و اساسـی ترین مؤلفه در فرهنگ اسلامی است. شناخت واقعیت های زندگی آنان و بهره گیری از روش و منش و رفتار و گفتارشان می تواند زمینه های تعالی و سعادت واقعی انسان را فراهم سازد، از این رو پژوهش در آثار اولیای الهی به ویژه جست وجو در احوال خاندان پاک نبوت که در دامان پر مهر آنان کامل ترین انسان ها پرورش یافته انـد به منظور الگوگیری از آنان ضـرورت انکارناپـذیر مراکز پژوهشی است.

گروه تاریخ و سیره مرکز تحقیقات حج در راستای

ص: ۸

ایفای رسالت خود برای ترویج فرهنگ اصیل اهل بیت علیهم السـلام دست به انتشار شـرح حال عده ای از مردان و زنان انسان ساز زده است که از جملـهٔ آنان شـرح حال فاطمه بنت الحسن علیها السـلام مادر گرامی امام باقر علیه السـلام و امّ فروه، مادر گرامی امام صادق علیه السلام است. امید است که این نوشته مورد قبول آن بانوی بزرگوار قرار گیرد.

در پایـان مرکز تحقیقـات حـج بر خود لازم می دانـد که از تلاش پژوهشـگر محترم خـانم ناهیـد طیبی و همه کسانی که در به ثمر رسیدن این اثر تلاش نموده اند، سپاسگزاری نماید.

انه ولی التوفیق

مرکز تحقیقات حج

گروه تاریخ و سیره

ص: ۹

مقدمه

تحقیق و بررسی رویدادهای زندگی بزرگان تاریخ، نقش مهمی در تربیت انسان دارد. شناخت زندگی رسولان الهی به عنوان اسوه و الگویی مهم در رفتار همگانی مسلمانان مطرح شده است. آنجا که حق تعالی می فرماید:

وَ مَنْ یرْغَبُ عَنْ مِلَّهِ إِبْراهِیمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَ لَقَدِ اصْطَفَیناهُ فِی الدُّنْیا وَ إِنَّهُ فِی الآخِرَهِ لَمِنَ الصَّالِحِینَ (بقره:۱۳۰)

جز افراد سفیه و نادان، چه کسی از آیین ابراهیم، (که آیین پاکی و یگانه پرستی است) روی گردان خواهد شد؟ ما او رادرد نیا برگزیدیم؛ و او در آخرت، از صالحان است.

همچنین زندگی رسول خدا (ص) نیز به عنوان الگوی جاودانه همه دوره ها، برای همه موحدان عالم در نظر گرفته شده است، آنجا که خداوند می فرماید:

ص: ۱۰

لَكُمْ فِی رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (احزاب:۲۱

برای شما در زندگی پیامبر خدا سرمشق نیکویی بود.

بنابراین شیوهٔ ازدواج، نحوهٔ زندگی و معیارهای رفتاری ایشان و جانشینان برحقشان نیز می تواند چراغ روشنی به فراخنای تاریکی های زندگی ما باشد.

در این نوشتار مروری خواهیم داشت بر زندگی نورانی و سراسر صفا و معنویت دو تن از مادران ارجمند و گرامی امامان معصوم علیهم السلام یعنی فاطمه بنت الحسن علیها السلام مادر گرامی امام باقر علیه السلام و ام فروه مادر گرامی امام صادق علیه السلام. اصولاً یکی از مشکلات پژوهش درباره مادران امامان معصوم علیهم السلام، اندک بودن منابع معتبر است. این کاستی باعث شده تا بسیاری از زوایای زندگی این بانوان بزرگوار پوشیده بماند. با این حال، ما در حد بضاعت خویش درصددیم تا گوشه ای از زوایای زندگی این دو بانوی ارجمند را عرضه کنیم.

ص: ۱۱

فصل اول: فاطمه بنت الحسن علیها السلام

اشاره

ص: ۱۲

ص: ۱۳

۱: مروری بر خاندان فاطمه بنت الحسن علیها السلام

دوران زندگی فاطمه بنت الحسن علیها السلام، دوران سختی بود. وی از نزدیک شاهد تحمیل صلح بر پدرش از سوی معاویه و جنایت های بنی امیه بر یاران ایشان بود. او با برادران و خواهران خویش انس زیادی داشت و به جهت اینکه دختری فهیم و عالم بود، امام مجتبی علیه السلام و مادرش اُمّ اسحاق به او احترام و محبت زیادی می کردند. برادران وی زید و حسن مثنی نام داشتند که سادات حسنی به زید منسوبند. حسن مثنی در واقعه کربلا مجروح شد و با نفوذ خاندان مادری وی نزد عمر بن سعد، جان سالم به در برد. از فرزندان او عبدالله بن محض معروف به شیخ هاشمیین بود که محمد نفس زکیه، ابراهیم قتیل با خمراء و ادریس بن عبدالله از او متولد شدند. (۱)

۱- منتهی الآمال، شیخ عباس قمی، ج ۱، ص۲۹۸.

ص: ۱۴

ص: ۱۵

۲: ازدواج الهی

یکی از ازدواج هـای پربرکت که از جهـتی هم بی نظیر بوده ازدواج امـام سـجاد علیه السـلام بـا فـاطمه بنت الحسن است. امـام زین العابـدین، علی بن الحسـین علیه السـلام -در پنجم شـعبان المعظم سال ۳۸ه. ق در مـدینه متولـد شـد - و چون به سن ازدواج رسـید، بهترین و مناسب ترین همسر برای وی، فاطمه بنت الحسن بود که با نظر هر دو و با موافقت امام حسین علیه السلام، این ازدواج انجام گرفت. هر چند چگونگی و تاریخ دقیق این پیوند آسمانی و ملکوتی برای ما روشن نیست، ولی می توان گفت این ازدواج با عنایت امام حسـین علیه السـلام به برادرزاده اش فاطمه بنت الحسن علیه السـلام و با خواندن خطبهٔ عقد از سوی آن حجت باهرهٔ الهی شکل گرفته است.

ص: ۱۶

اما سبب اینکه گفتیم این ازدواج دخترعمو و پسرعمو از جهتی بی نظیر بوده، این است که اولاً ـ پدر عروس و داماد، هر دو حجت خدا و معصوم بودند. ثانیاً علاوه بر داماد یعنی امام زین العابدین علیه السلام که خود حجت حق بود فرزندی که از ایشان متولد شد نیز معصوم و حجت حق بود (یعنی امام باقر علیه السلام) و به همین جهت است که بایستی این ازدواج را در نوع خود بی نظیر بدانیم.

ص: ۱۷

۳: تولد امام باقر علیه السلام

اولین فرزنـدی که در اثر ازدواج این دو بزرگوار متولـد شـد را عبـدالله نامیدنـد. نور الهی از ناحیه عبـدالله پیدا بود. به همین دلیل به مادرش فاطمه امّ عبدالله و به نوزاد، عبدالله باهر یا نورانی لقب دادند. (۱)

عبدالله باهر، در سنین نوجوانی و سپس جوانی به کرامات اخلاقی فوق العاده ای موصوف شد (۲)و همگان از این بابت، احترام فوق العاده ای برای وی قائل بودند.

از جمله روایاتی که عبـدالله باهر به نقل شـیخ مفید (ره) از طریق اسـتاد خویش از رسول خدا (ص) نقل کرده، خبری است که پیامبر (ص) می فرماید: «بخیل کسی

۱- منتهی الآمال، ج۲، ص ۵۰.

۲- منتهی الآمال، ج۲، ص ۵۰.

ص: ۱۸

است که نام من نزد او برده شود و بر من صلوات نفرستد» . (۱)

اما فرزنـدی که پدر و مادر برای تولدش روز شـماری می کردند، در سـحرگاه اوّل رجب سال ۵۷ه. ق به دنیا آمد. (۲)گویا آسمان مـدینه در بین الطلـوعین روز اوّل رجب، طلـوع خورشـید دیگری را در خـود می دیـد. نـوزادی که در هنگـام ولاـدت به مـادرش امّ عبدالله، فاطمه بنت الحسن علیها السلام بشارت دادند که به بهترین اهل زمین حامله شده ای. (۳)

وقتی این فرزنـد مطهر را به پـدربزرگش امام حسـین علیه السـلام دادند، او را بویید و بوسـید و نام «محمد» را که پیامبر (ص) از قبل برای وی معین کرده بود، بر او گذاشت. (۴)

۱- منتهی الآمال، ج۲، ص ۵۰.

۲- الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، ج ۱، ص ۳۹۰؛ الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید) ، ج۲، ص۱۵۸؛ دلائل الامامه، محمد الطبری الامامی، ص ۹۴؛ المناقب، محمد علی بن شهر آشوب مازندرانی، ج۴، ص ۲۱۰؛ برخی نیز سوّم صفر را ذکر کرده اند.

۳- منتهی الآمال، ج۲، ص ۹۸.

۴- ابن عنبه نسّابه می گوید: «هو اوّل من اجتمعت له ولاده الحسن و الحسـین علیهماالسـلام» ؛ «اولین کودکی بود که از طرف پدر و مادر، به حسنین علیه السلام می رسیدند» ؛ عمده المطالب، ص۱۹۵.

ص: ۱۹

۴: دوران محنت

گرفتاری ها و سختی های دورهٔ زندگی فاطمه بنت الحسن علیها السلام و همسر و فرزندانش را می توان به دو دورهٔ مهم تقسیم کرد. یکی ماجرای جانسوز و خونبار کربلا و دیگری ایام امامت امام سجاد علیه السلام و حوادث خاص آن، که در هر دو دوره، به ویژه دوره دوم، این بانوی مکرّم حضور عینی و فعال داشته است.

امام محمدباقر علیه السلام در جریان کربلا چهار سال داشت و مادرش فاطمه بنت الحسن علیها السلام، به همراه عده ای از بانوان و خاندان اهل بیت علیهم السلام، در اوائل ربیع الاول (یا احتمالاً اواخر صفر) سال ۶۱، وارد مدینه شدند. (۱)

۱- العقیله و الفواطم، الحاج حسین الشاکری، ص۲۴۹.

ص: ۲۰

در بازگشت به مدینه عمه بزرگوارش زینب کبری علیها السلام و سایر بستگانش او را همراهی می کردند. (۱)

ناملایمات اسارت که از روز یازدهم محرم الحرام آن سال، برای ایشان پیش آمد، امتحان بسیار دشوار و طاقت فرسایی بود که ایشان در کنار همسرش زین العابدین علیه السلام و آرام جانش امام باقر علیه السلام، عمه اش زینب علیها السلام و سایر اسیران اهل بیت علیهم السلام آن را تحمل می کردند. وی مدت کوتاهی با اسیران دیگر در زندان ابن زیاد بود، سپس به همراه ایشان به طرف شام حرکت کرد. در مسیر کوفه تا شام او نیز چون سایر اسیران اهل بیت علیهم السلام شاهد دردها، رنج ها و جسارت های دشمنان اهل بیت علیهم السلام بود و با صبر و استقامت بی نظیرشان پیام سالار شهیدان کربلا را که همان آزادگی و دینداری بود، به دیگران ابلاغ کرد.

۱- العقیله و الفواطم، ص۲۴۹.

ص: ۲۱

۵: حضور مجدد در مدینه

امّ عبدالله، فاطمه بنت الحسن علیها السـلام به همراه اسراء به مدینه بازگشت و هنگام ورود به مدینه صدای شیون و گریه جمعیتی که به استقبال آمده بودند، داغ ایشان را تازه کرد. (۱)

فاطمه بنت الحسن علیها السـلام که چند برادر، چند عمو و تعدادی از عمو زادگانش همچون علی اکبر علیه السلام و علی اصغر علیه السلام را ازدست داده بود، در مجالس عزا شرکت می کرد.

همسرش امام زین العابدین علیه السلام علاوه بر اینکه محافل عزا در مدینه به پا می نمود، گاه این عزاداری را به دلیل بهانه ندادن به والی مدینه، در بیرون شهر

۱- بحارالانوار، ج۴۵، ص۱۲.

ص: ۲۲

برگزاری می کرد (۱)و همسر مکرمه اش فاطمه بنت الحسن علیها السلام، در این مجالس، به همراه عمه اش زینب علیها السلام و فاطمه ام البنین علیها السلام شرکت می کرد. (۲)

۱- الامالی، محمد بن الحسن طوسی، ص۳۱۴.

۲- اقبال الاعمال، رضی الدین سید بن طاووس، ص ۷۰.

ص: ۲۳

۶: فضائل و کرامات فاطمه بنت الحسن علیها السلام

این بانوی گرامی و مادر عالی قدر، در سایهٔ آموزه های پدرش امام مجتبی علیه السلام، عمویش امام حسین علیه السلام و همسرش امام سجاد علیه السلام به مقامات معنوی خاصی دست یافت، به گونه ای که امام صادق علیه السلام در وصف وی می فرمود:

کانَتْ صدّیقهً لَمْ تُدرَکْ فی آل الحسنِ إمرأهٌ مثْلُها. (۱)

همانا [مادربزرگم، ام عبدالله، فاطمه بنت الحسن علیها السلام] صدیقه بود و در فرزندان امام مجتبی علیه السلام، مانند او دیده نشد!

دقت در این سخن نغز و پرمعنا ابعاد مهم از

۱- کافی، ج ۱، ص ۴۶۹.

ص: ۲۴

شخصیت روحی این بانوی بزرگ را به دست می دهد؛ چون اولاً ـ اعتقاد به مطلبی در هر امام، حاکی از صحت آن نزد سایر ائمه علیهم السلام نیز می باشد؛ ثانیاً، مقام صدّیقی نشانگر اوج تعالی روحی یک انسان است. صفتی است که خداوند متعال به برگزیدگان خاص خویش می دهد. خدای متعال در قرآن کریم از حضرت مریم علیها السلام، تعبیر به صدیقه نموده و او را به این مقام ستوده است. (۱)

همچنین امیرالمؤمنین، علی بن ابی طالب علیه السلام و فرزندان طاهرین وی از نسل حضرت زهرا علیها السلام به عنوان صادقین شمرده شده اند. (۲)

و نیز، یکی از القاب مهم و اصلی امیرالمؤمنین علیه السلام صدیق اکبر است که خود به آن تصریح کرده و فرموده است:

«اَنَا الصدّیق الاکبر» (۳)، همان طور که از القاب اصلی حضرت فاطمه زهرا علیها السلام، صدیقه کبری است. (۴)افزون بر آنکه در تعابیر قرآنی، گاه انسان های

۱- المائده: ۷۵.

۲- معانی الاخبار، شیخ صدوق، ص ۵۸.

۳- کنزالفوائد، ابوالفتح کراجکی، ج۱، ص۳۷۲؛ می فرماید: «لایقولها بعدی الاّ مفتر» ؛ «هر که چنین ادعایی کند [همان طور که برخی به ناحق کردند]، دروغ گفته است» .

۴- مناقب، ابن شهرآشوب، ج۳، ص۶۳۳.

ص: ۲۵

صالح به وصف صدق شمرده شده اند. (۱)

ملقب شدن امّ عبدالله، فاطمه بنت الحسن علیها السـلام، مادر امام باقر علیه السلام به صدیقه از سوی حضرت امام صادق علیه السلام، که خود به مقام صدق و عصمت موصوف است، فضیلت بزرگی برای این بانوست.

از کرامات فاطمه بنت الحسن علیها السلام، نقلی است که فرزند وی امام باقر علیه السلام آورده و می فرماید:

کَانَتْ اُمّی قاعِدةً عِندَ جِدارٍ فَتَصَدَّعَ الجِدارُ و سَمِعْنا هَدّةً شَدیدةً فَقالتْ بِیدها، لا وَحَقِّ المُصْطَفی ما اَذِنَ اللهُ لَکَ فِی السُّقوطِ. (۲)

روزی مادرم، امّ عبـدالله فاطمه بنت الحسن علیها السـلام، کنار دیواری نشسـته بود که به ناگاه، صدایی که از آن معنای ریزش دیوار فهمیـده می شـد، به گوش رسـید. مـادرم برخاسـته و رو به دیوار و بـا دست اشـاره کرد و گفت: «به حقیقت پیامبر برگزیـده، محمد مصطفی (ص) ، اجازه فرو ریختن نداری» .

امام باقر علیه السلام در دنباله این روایت می فرماید:

فَبِقی مُعَلَّقاً فِی الْجَوِّ حتّی جازَتْهُ فَتَصدَّقَ أبی عنها بِمائهِ دینارٍ. (۳)

۱- رک: آل عمران، ۱۷.

۲- کافی، ج ۱، ص ۴۶۹؛ الأنوار البهیه، محدث قمی، ص ۱۳۳.

۳- کافی، ج ۱، ص ۴۶۹؛ الأنوار البهیه، محدث قمی، ص ۱۳۳.

ص: ۲۶

دیوار پابرجا مانـد تـا مادرم از آن برخاسـته و عبور کرد و در مقابل این رفع بلا، پـدرم امام سـجاد علیه السـلام یکصـد دینار صـدقه پرداخت.

آری این کرامت، حاکی از فوق العادگی روح و بزرگی آن و رسـیدن به مقاماتی بوده است که هر فردی توفیق و امکان دست یابی به آن را ندارد.

ص: ۲۷

۷: در سوگ یار

ایام محرم سال ۹۵ه. ق فرا رسید. امام زین العابدین علیه السلام، به یاد ایام سوگواری پدر و دیگر شهدای کربلا، مجالسی برپا می داشت. اما در آن سال، حال خاصی داشت. فاطمه بنت الحسن علیها السلام می دید که همسرش، هر روز مثل شمع آب می شود. او شاهد بود که بارها امام سجاد علیه السلام اشک ریزان در ایام شهادت پدرش در محرم گفته بود:

حضرت یعقوب علیه السلام یازده پسر داشت که تنها یوسف، سال ها از وی دور افتاده و او شب و روز می گریست! حال من چگونه نگریم که در یک نیم روز، تمام اهل بیت، پدر، عموها و برادرانم، بین دو نهر آب با لب تشنه شهید شدند. آری حُزن و اندوه من دائمی خواهد بود. (۱)

۱- کامل الزیارات، ابوجعفر ابن قولویه، ص۴۴۴.

ص: ۲۸

و این خود بر حزن و انـدوه فاطمه بنت الحسن علیها السـلام و فرزندش امام باقر علیه السـلام نیز می افزود. او شاهد بود که شوهرش، شب ها، انبان ها و کیسه های طعام را به منزل فقرای مدینه می برد. (۱)وی سوز و آه و ناله های شبانه امام را می شنید که اکنون در قالب صحیفه سجادیه به زبور آل محمد (ص) معروف شده است.

سرانجام در اوائل محرم سال ۹۵ه. ق، دسـیسه ولید ابن عبدالملك و همدسـتان وی باعث شد که به امام زهر دهند و آن حضرت در روز دوازدهم یا بیست و پنجم محرم به شـهادت رسد. (۲)هنگام احتضار ایشان، یار همیشـگی اش، فاطمه بنت الحسن علیها السلام، فرزندان و سایر همسران و نزدیکان کنار بستر آن حضرت بودند.

فاطمه بنت الحسن نیز در سال ۱۱۷ه. ق از دنیا رفت. (۳)و السلام علیها یوم ولدت و یوم تموت و یوم تبعث حیاً.

از محل دفن فاطمه بنت الحسن علیها السلام اطلاعی در دست نیست. ولی احتمال می رود در جنه البقیع، کنار همسر گرامی و فرزند برومندش دفن باشد. والله العالم.

۱- الصواعق المحرقه، احمد بن حجر هیثمی، ص۳۰۴.

۲- الخرائج و الجرائح، قطب الدین راوندی، ج۲، ص۷۷۳.

۳- الکامل، ابن اثیر، ج ۵، ص ۱۹۵.

ص: ۲۹

فصل دوم: ام فروه علیها السلام

اشاره

ص: ۳۰

ص: ۳۱

۱: تاج فضیلت

در میان جامعه عرب، پیشوند «اَبْ» مانند ابوالحسن یا پیشوند «اُمّ» مانند ام کلثوم حاکی از این مطلب است که استفاده از نام فرزند ذکور ارشد و در مواردی نام فرزند دختر، به عنوان کنیه، برای بیان عظمت و احترام است. در برخی موارد نیز کنیه اشخاص بر داشتن فرزند پسر ارشد دلالت نمی کند؛ مانند اینکه در بیشتر منابع ذکر شده که امام رضا علیه السلام فرزند دیگری غیر از امام جواد علیه السلام نداشته یا دست کم فرزند پسرش، تنها امام جواد علیه السلام بوده است. (۱)با این حال، کنیه آن حضرت

۱- برخی منابعی که چند فرزند پسر و دختر دیگر برای آن حضرت شمرده اند عبارت است از: تاج المواليد فی مواليد الائمه ووفياتهم، علامه فضل بن حسن الطبرسی، ص ۵۱؛ تاریخ مواليد الائمه، ابن خشاب بغدادی، ص ۳۷؛ الثاقب فی المناقب، ابوجعفر عمادالدین ابن حمزه الطوسی، (در باب اولاد امام رضا علیه السلام) و از متأخرین، منتهی الآمال، محدث قمی، ص؛ ولی مشهور و اغلب آن است که وی یک فرزند داشته و آن هم امام جواد علیه السلام بوده است.

ص: ۳۲

ابوالحسن است.

در این موارد مقصود از کُنیه، موصوف بودن شخص به صفات و فضایل انسانی است مانند اطلاق ابوالحسن که حاکی از موصوف بودن شخص به حُسن و نیکویی است یا مانند اینکه حضرت قمر بنی هاشم علیه السلام را ابوالفضل یا ابوفاضل گفته اند با وجود اینکه طبق برخی اقوال دو فرزند پسر وی به نام «محمد» و «عبیدالله» بوده است. (۱)این نسبت، شامل همه فضایل و برکات آن بزرگوار است.

اینک با توجه به موارد یاد شده، اطلاق اُمّ فروه علیها السلام به مادر امام صادق علیه السلام را با بررسی ریشه لغوی این اسم و رواج آن در میان عرب، بررسی می کنیم.

واژه «فَرْوه» به چند معنا به کار رفته است. «زمخشری» ، از ادیبان معروف و صاحب تفسیر «کشاف» ، آن را به معنای پوست، قطعه ای از لباس، کلاه، سرپوش، تاج و. . . ترجمه کرده است. (۲)

ادبای متأخر، آن را به معنای مطلق پوست یا

۱- منتهی الآمال، ص ۲۳۲؛ به اعقاب عبیدالله بن عباس اشاره کرده است.

۲- الفائق فی غریب الحدیث، زمخشری، ج ۳، ص ۲۱.

ص: ۳۳

صورت آورده اند که از جمله ایشان، «طریحی» (متوفای ه. ق) است. (۱)

از موارد یاد شده برمی آید که واژه «فروه» به چیزی مانند سرپوش یا روسری یا کلاه و سرپوشی که به صورت خاصی باشد مثل تاج، اطلاق می شود. همچنین این لفظ در عرب درباره دوشیزگان یا بانوانی به کار می رود که با حیاو نجابت خاصی از روسری یا مقنعه یا سرپوشی که توأم با وقار ویژه ای بوده است، بهره می جستند.

بنابراین، نامیده شدن این بانوی بزرگوار به ام فروه را می توان نشان از فضیلتی دانست که با ازدواج با امام باقر علیه السلام و به دنیا آوردن حضرت صادق علیه السلام، همچون تاج فضیلتی بر سرشان نهاده شد. (۲)

۱- مجمع البحرین، طریحی، ج ۳، ص ۳۹۷.

۲- در میان عرب، حتی در قرن های بعدی نیز برخی اسامی حاکی از تناسب آن شخص با نام مورد نظر بوده و این مسئله رایجی است؛ مانند اینکه به «ابن عصفورِ» نحوی به دلیل علاقه به نوعی خاص از پرندگان یا به «ابوهریره» نامی به دلیل نگهداری گربه و. . . این الفاظ اطلاق شده، استنباط نگارنده این است که باید میان این نام و این بانوی باعظمت تناسبی باشد؛ مانند اینکه نام حضرت فاطمه بنت حزام، بعدها به نام «ام البنین» اشتهار یافت که در واقع این همسر باعظمت حضرت امیرمؤمنان، علی علیه السلام با آن معرفت فوق العاده، با اشتهار به این صفت، نهایت ادب خویش را به صدیقه طاهره به اثبات رسانده است.

ص: ۳۴

ص: ۳۵

۲: سابقه این نام در عرب

نام ام فروه، پیش از اینکه به این بانو اطلاق شود، نه تنها در صدر اسـلام، بلکه احتمالاً قبل از اسلام نیز میان زنان عرب مورد استفاده بوده است.

از نخستین بانوانی که با نام اُمّ فروه از ایشان یاد شده است، شـماری از زنان باایمان مسلمانان نخستین هستند که یکی از آنها، بانویی به نـام اُمّ فروه انصـاریه است. وی از اولین مؤمنان به اسـلام در هنگام ورود پیامبر خـدا (ص) به مـدینه بوده است و روایت او درباره نماز از رسول خدا (ص) ، چنین است:

یا رَسُولَ الله! اَیَ الاَعمالِ اَفْضَلُ عِندَاللهِ، قال (ص) : اَلصَّلاهُ لِوَقْتِها. (۱)

ای رسول خدا! کدام عمل نزد خداوند متعال

۱- اصول کافی، ج ۳، ص ۲۳۱.

ص: ۳۶

برتر است؟ رسول خدا (ص) پاسخ داد: «نماز در اوّل وقت» .

همچنین نقل شده است که این صحابیه جلیل القدر نزد خلیفه اول آمد و گفت:

تو دانش و علمی که بایـد وصـی پیامبر (ص) داشـته باشـد، نداری و اگر ادعای چنین دانشـی را داری، نام هفت آسـمان را برای من بگو!

خلیفه که از پاسخ او عاجز بود، گفت: «نمی دانم» . آن گاه اُمّ فروه انصاریه ضـمن برشـمردن اسامی هفت آسمان که از امیرمؤمنان، علی علیه السـلام آموخته بود، وصـایت و خلافـت را حق مولاـی متقیان علیه السـلام دانست و چون این امر بر خلیفه گران آمـد و او حاضر به پذیرش خلافت نشد، او را به ارتداد محکوم کردند. (۱)

«ابن اثیر» ، نام شماری از بانوانی را که به ام فروه اشتهار داشته اند، ذکر کرده است. (۲)

۱- الخرائج و الجرائح، قطب الدین راوندی، ج ۲، ص ۵۴۹.

۲- اسدالغابه فی معرفه الصحابه، عزالدین علی بن عبدالواحد (ابن اثیر) ، ج۵، ص ۶۰۸.

ص: ۳۷

۳: خاندان

الف) اسماء بنت عمیس، مادربزرگ پدری ام فروه

برای آگاهی بیشتر از زنـدگی این بانوی باعظمت، لازم است نسب خانوادگی ایشان را بررسـی کنیم. نسب ام فروه از جانب پـدر به «اسـماء بنت عمیس» می رسد. اسماء، همسر «جعفر طیار علیه السلام» از نخستین مسلمانان پاک باخته ای بود که به پیامبر اکرم (ص) و دعوت الهی او ایمان آورد.

در سال پنجم بعثت، هنگامی که آزار مشرکان مکه به اوج خود رسید، به امر الهی عـده ای از مسـلمانان به سـرزمین حبشه هجرت کردند. (۱)

۱- ر. ک: تاریخ الرسل و الامم و الملوک (تاریخ طبری) ، محمد بن جریر طبری، (حوادث سنه پنجم بعثت) و همچنین بیشتر تاریخ ها و کتاب های سیره که به این موضوع مسلّم اشاره کرده اند.

ص: ۳۸

رهبری این هجرت مهم را که تقریباً اولین هجرت مسلمانان به شمار می آید، جعفر بن ابی طالب به دستور پیامبر گرامی اسلام (ص) بر عهده گرفت. از آنجا که در این هجرت، زنان نیز حضور داشتند، مسئولیت این گروه علاوه بر جعفر، بر عهده همسرش، اسماء نیز بود.

در طول سال های زندگی اسماء بنت عمیس با جعفر در حبشه، خداوند فرزندانی به ایشان ارزانی داشت که از جمله ایشان، عبدالله بود که بعدها به افتخار همسری حضرت زینب علیها السلام درآمد. (۱)

جعفر به همراه خانواده اش، سال هفتم هجرت به مدینه بازگشتند و در سال نهم هجرت، جعفر به عنوان فرمانده سپاه اسلام به «موته» اعزام شد و در آنجا به شهادت رسید.

پس از شهادت جعفر طیار، با توجه به سنت حسنه ای که حضرت محمد (ص) به مردم آموخته بود، برای ازدواج با اسماء و افتخار همسری با وی که از والاترین زنان با ایمان و جزو نخستین مهاجرین بود، «ابوبکر» پیش قدم شد

۱- ر. ك: وفیات الائمه، ص ۴۲۷، به نقل از: رساله زینبیه علیها السلام، جلال الدین سیوطی، از اکابر علمای اهل سنت (م۹۱۰ه. ق) .

ص: ۳۹

و این بـانوی بزرگـوار نیز برای پیروی از قـانون خداونـد سـبحان و سنّت پیـامبر بزرگـوارش ازدواج بـا وی را پـذیرفت. حاصـل این ازدواج، تولد «محمد بن ابی بکر» بود. محمد از همان اوان تولد که در ایام حجهالوداع اتفاق افتاد، با مادر انس ویژه ای داشت.

اسـماء بنت عمیس پس از درگـذشت جـان سوز رسول خـدا (ص) تـا آخرین لحظات احتضار و شـهادت حضـرت فاطمه زهرا علیها السلام، همدم وی بود و به همراه «فضه نوبیه» (۱)، خادم حضرت صدیقه طاهره، به آن بانوی بزرگ عالم هستی خدمت کرد. (۲)

در این دوران، فرزندش، محمد بن ابی بکر نیز که همراه وی به خانه حضـرت علی علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام می رفت و از همان کودکی همنشین حسنین علیهما السلام می شد، در شکل گیری شخصیت محمد نقش به سزایی داشت.

۱- ر. ك: الاصابه فی تمییز الصـحابه، ابن حجر عسـقلانی، ج ۴، ص ۳۷۶؛ از نقل علامه مجلسـی برمی آید که وی پس از شـهادت حضرت صدیقه طاهره، مدتی در خدمت امیرمؤمنان، علی علیه السلام و فرزندان وی بوده است؛ بحارالانوار، ج ۹، ص ۵۰۱.

۲- ر. ك: کشف الغمه عن معرفه الائمه، علی بن عیسی اربلی، ج ۱، ص.

ص: ۴۰

ب) محمد بن ابی بکر، پدر بزرگ ام فروه

محمـد بن ابی بکر از شخصـیت هـای والاـی تاریـخ صـدر اسـلام است. وی از محبّان امیرمؤمنان و پیروان واقعی آن حضـرت بود و سرانجام در مسـیر ولایت حضـرت علی علیه السـلام جان باخت و با وضع ناگواری به شـهادت رسـید. او از بدو کودکی و زمانی که ابوبکر در سال سیزده از دنیا رفت و اسماء بنت عمیس به سعادت همسری امیرمؤمنان، علی بن ابی طالب علیه السلام نایل شد، تحت تربیت امـام قرار گرفت. در آن زمـان، محمـد کوچـک ترین فرزنـد اسـماء بنت عمیس بـود و عبـدالله بن جعفر طیـار، برادر وی، در نوجوانی به سر می برد.

محمـد بن ابی بکر همان گونه که گفته شد، در واقع در دامان مولای متقیان علیه السـلام رشد کرد (۱)و از تربیت والای او بهره مند شد؛ ضـمن آنکه ولایت مداری مادر، عشق و محبت وی به اهل بیت علیهم السلام و انس او با فاطمه زهرا علیها السلام و فرزندانش، همه و همه در شکل گیری شخصیت این فرزند نقش مهمی داشته است.

او در زمان عثمان و در ماجرای شورش ضد او،

۱- ر. ک: نهج البلاغه، خطبه ۶۷.

ص: ۴۱

به همراه مسلمانان مصر، عراق و حجاز شرکت جست و خلیفه را از بدعت ها و بازگذاشتن دست بنی امیه در تجاوز به حقوق مسلمانان بازداشت. از آنجا که ابوبکر، پدر وی بود، از احترام ویژه ای میان مردم برخوردار بود. محبت امیرمؤمنان، علی علیه السلام به او نیز این توجه را دوچندان ساخته بود.

با آغاز خلافت حضرت علی علیه السلام در سال ۳۵، او جزو هواخواهان اصلی و شیعیان خالص آن حضرت بود و در جنگ جمل نقش مهمی داشت. محمد بن ابی بکر پیش از واقعه صفین، از سوی امیرمؤمنان، علی علیه السلام ولایت مصر را بر عهده گرفت.

هنگامی که ماجرای حکمیت در صفین پیش آمد، معاویه در اثر سستی یاران امام علی علیه السلام قدرت گرفت و طمع مصر نمود. از این رو، عمرو بن عاص را با شش هزار نفر به سوی مصر فرستاد و میان مردم شایع کرد محمد بن ابی بکر قاتل عثمان است. محمد با شجاعت تمام در مقابلشان ایستاد، ولی سرانجام وی به دسیسه «معاویه بن خُدیج کندی» ، درحالی که از شدت عطش رنج می برد، با وضع ناگواری به شهادت رسید. هنگامی که این خبر دردناک به امام علی علیه السلام رسید، با ناراحتی تمام فرمود: «همانا محمد دوست و

ص: ۴۲

حبیب من بود و تحت نظر من بزرگ شد» . (۱)

شخصیت محمد بن ابی بکر بنا بر فرموده امام صادق علیه السلام مرهون نجابت مادر وی بود. امام صادق علیه السلام می فرمود:

«کانَ النِّجابَهُ مِن قِبَلِ اُمِّهِ» (۲)؛ «نجابت او به جانب مادرش بود» .

در برخی منابع شیعی به محمد لقب نجیب داده اند. (۳)اشعاری نیز در مدح اهل بیت علیهم السلام منسوب به وی است. (۴)

ج) قاسم بن محمد، پدر ام فروه

بنا بر برخی از نقل ها، محمد بن ابی بکر با رسیدن به سن ازدواج با یکی از نزدیکان سببی ازدواج کرد. (۵)حاصل این ازدواج چند فرزند بود که یکی از آنها قاسم نام داشت. قاسم از همان کودکی، عشق و علاقه

۱- نهج البلاغه، خطبه ۶۷.

۲- الاحتجاج، طبرسی، ج ۱، (احتجاجات امام صادق علیه السلام) .

۳- ر. ک: جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، شیخ محمدحسن نجفی، ج ۲۰، ص ۸۸؛ کشف الغطاء، شیخ جعفر کاشف الغطاء، ج ۱، ص ۱۲.

۴- ر. ک: الاحتجاج، از جمله اشعار، این ابیات است: انّما اَنقَذَنی مِنکَ الَّذی اَنقَذَ الدُّرَّ مِنَ الماءِ الملح یا بَنی الزَّهراء اَنتُم عُدَّتی وَبِکُم فِی الحَشرِ میزانی رَجَح

۵- کلینی در کافی، ج ۱، ص ۳۶۶ گفته است که او با خواهر شهربانویه ازدواج کرد، ولی در اصل این نقل تردید است؛ ر. ک: مادران آسمانی، بهاءالدین قهرمانی نژاد شائق، صص ۱۶۵-۱۶۷.

ص: ۴۳

بسیاری به اهل بیت علیهم السلام داشت و از ارادتمندان ایشان به شمار می آمد. قاسم در ماجرای دفن امام حسن علیه السلام، عمه اش عایشه را از مخالفت با دفن امام در حرم نبوی نهی کرد. (۱)

قاسم در زمان امامت حضرت ابی عبدالله الحسین علیه السلام جزو ارادتمندان آن حضرت بود و در مدینه به سر می برد. وی در ماجرای کربلا همراه امام نبود و در منابع تاریخی مطلبی در این باره بیان نشده است.

قاسم بن محمد بن ابی بکر بعدها در زمان امامت حضرت زین العابدین علیه السلام، جزو یاران و اصحاب خاص امام قرار گرفت و در علم و فقاهت به جایی رسید که جزو ثقات امام زین العابدین علیه السلام به شمار می آمد. وی در علم فقه، بهره وافری از محضر امام برد. «حسین بن عبدالوهاب» ، از محدثین بزرگوار قرن پنجم، درباره وی می نویسد:

کانَ اَبُوها مِن ثِقاتِ اَصحابِ عَلِی بنِ الحُسَین علیه السلام. (۲)

قاسم (پدر ام فروه) از مورد اعتمادترین یاران امام سجاد علیه السلام محسوب می شد.

۱- قاموس الرجال، محمدتقی تستری، ج ۸، ص ۴۹۱.

۲- عیون المعجزات، حسین بن عبدالوهاب، ص ۷۶.

ص: ۴۴

مرحوم «کلینی» نیز به همین مطلب اشاره کرده است. (۱)

همچنین «کاشف الغطاء» و «صاحب جواهر» ، او را فقیه گران مایه ای دانسته اند که از پرتو علم امام، استفاده های شایانی کرده است. (۲)

۱- ر. ک: کافی، ج ۱، ص ۴۷۲.

۲- ر. ک: جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام، ج ۲۰، ص ۸۸؛ کشف الغطاء، ج ۱، ص ۱۲.

ص: ۴۵

۴: تولد ام فروه علیهاالسلام

هنگامی که قاسم به سن ازدواج رسید، با دختر عمویش، اسماء بنت عبدالرحمان، پیمان زناشویی بست. (۱)این زوج سعادتمند، به دلیل علاقه و محبت فراوانی که به اهل بیت علیهم السلام و فرزندان حضرت فاطمه علیها السلام داشتند، وقتی پس از مدت ها انتظار، خداوند به ایشان فرزند دختری عطا فرمود، او را فاطمه نام نهادند. فاطمه همان دختری بود که بعدها به نام ام فروه مشهور و به سعادت همسری امام باقر علیه السلام مفتخر گشت. در واقع وی عروس همنام خودش که برترین زن عالم بود، یعنی فاطمه زهرا علیها السلام شد.

در اینکه نام ام فروه در بدو تولد چه بوده است،

۱- ر. ك: الكاشف، ذهبی دمشقی، ج ۱، ص ۲۹۵.

ص: ۴۶

اختلاف نظر وجود دارد. برخی نام فاطمه را ذکر می کنند که از جمله آنها می توان به «طبری امامی» (۱)، «شیخ صدوق» (۲)، «شیخ بهایی» (۳)و «محقق بحرانی» (۴)اشاره کرد و برخی دیگر مانند «اربلی» (۵)و «علامه مجلسی» (۶)با تأکید بر نام «ام فروه» به عنوان لقب، نام «قریبه» را ترجیح داده اند که در واقع، معنای این نام از تقرب و نزدیک بودن شخص به حق تعالی و به عبارتی روشن تر، «مقرّبه» است.

همچنین شماری از متقدمین اهل سنت همچون «ابن سعد» (۷)، «خلیفه بن خیاط» (۸)، «ابن حبّان» (۹)، «ابن عساکر» ۱۰و برخی متقدمین و متأخرین شیعه همان امّ فروه را بیان داشته اند که «کلینی» (۱۰)،

۱- دلائل الامامه، محمد بن جریر بن رستم الطبری الامامی، ص ۲۴۷.

۲- عیون اخبار الرضا علیه السلام، شیخ صدوق، ج ۲، ص ۴۸.

۳- الجامع العباسی، شیخ بهایی، ص ۱۸۹.

۴- الحدائق الناضره، یوسف بحرانی، ج ۱۷، ص ۴۳۶.

۵- کشف الغمه عن معرفه الائمه، ج ۲ ص ۳۷۴.

۶- بحارالانوار، ج ۲۹، ص ۶۵۱.

۷- طبقات الکبری، ابن سعد، ج ۵، ص ۲۲۰.

۸- طبقات، ابن خیاط، ص ۴۶۹.

۹- الثقات، ابن حبان، ج ۶، ص ۱۳۱.

۱۰- کافی، ج ۱، ص ۴۷۲.

ص: ۴۷

«ابن شهر آشوب» (۱)و «صاحب جواهر» (۲)، از جمله آنها هستند. به هر روی، نام مشهور وی همان ام فروه است.

آنچه از شواهد موجود درباره کودکی امّ فروه می توان دریافت، این است که او به همراه مادرش به خانه های اهل بیت علیهم السلام رفت و آمد داشته و از برکت حضور ایشان بهره ها برده است.

وی در همان ایام کودکی، شاهد سختی هایی بود که بر خاندان رسول خدا (ص) و نزدیکان ایشان وارد می شد و با وجود سن کم، می توانست شدت سخت گیری و محدودیت های بنی مروان بر امام سجاد علیه السلام و فرزندان و یارانش را حس کند.

امّ فروه به همراه پدرش قاسم و مادرش اسماء، در ملاقات هایی که با امام زین العابدین علیه السلام داشتند از دعاها و تعالیم آن حضرت بهره فراوانی می بردند.

۱- مناقب ابن شهر آشوب، ج ۳، ص ۳۴.

۲- جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، ج ۲۰، ص ۸۸.

ص: ۴۸

ص: ۴۹

۵: مقدمات ازدواج امّ فروه با امام باقر علیه السلام

از آنجا که امام سجاد علیه السلام توجه ویژه ای به فرزندش، امام باقر علیه السلام داشت، در صدد بود تا همسر مناسبی برای او برگزیند. فاطمه بنت الحسن علیه السلام، همسر امام زین العابدین علیه السلام و دختر امام مجتبی علیه السلام که از زنان باایمان بنی هاشم به شمار می رفت به گونه ای که امام صادق علیه السلام در وصف وی فرمود: «مادر بزرگم، امّ عبدالله، صدیقه ای بود که در دختران امام حسن علیه السلام، هیچ شخصی به مرتبت و ایمان او نرسید» (1)، درصدد بود تا برای فرزندش، دختری نجیب از خاندان باکمال برگزیند. او با شناخت حاصل از رفت وآمد افراد در منزل امام سجاد علیه السلام نظرش به قاسم بن محمد و

۱- منتهی الآمال، ج ۲، ص ۹۸؛ ریاحین الشریعه، شیخ ذبیح الله محلاتی، ج۳، ص ۱۵.

ص: ۵۰

همسرش اسماء، جلب شد. وی از ادب و نجابت فرزند ایشان، امّ فروه آگاهی داشت. هرگاه اسماء و دخترش، امّ فروه به خانه ایشان می آمدند، چهره معصومانه، نورانی و زیبای امّ فروه نظرش را جلب می کرد.

بنابراین، امّ عبدالله نظر خود را با همسرش، امام سجاد علیه السلام، در میان گذاشت. نجابت خاندان قاسم که زاییده نجابت محمد بن ابی بکر که تربیت یافته دامان پرمهر امیرمؤمنان علیه السلام بود، نظر امام سجاد علیه السلام را نیز به سوی خود جلب کرد.

از این رو، روزی در جمع عده ای از اصحاب و منسوبین، نظر قاسم را درباره ازدواج ام فروه با فرزندش امام باقر علیه السلام پرسید. قاسم بن محمد نیز با ادب تمام پاسخ داد: «مولای من! اختیار خانواده ام به دست شماست؛ هر طور که امر بفرمایید اطاعت می کنم» (۱) .

آن گاه قاسم با خوشحالی تمام از محضر امام اجازه گرفت تا موضوع را با همسر و دخترش مطرح کند.

هنگامی که او همسرش اسماء را از پیشنهاد امام

۱- قاموس الرجال، ص ۴۹.

ص: ۵۱

باخبر ساخت، امّ فروه نیز که از شدت حیا سر به زیر افکنده بود، با نگاه های مادر به خود آمد. صورت شادمان و معصومانه وی که کمال رضایت را نشان می داد، سبب شادی مادر گشت و سکوت وی نیز که حاکی از عمق رضایت او بود، پدر را خوشحال کرد. بدین ترتیب، پیوند با اهل بیت علیهم السلام سعادتی بود که نصیب این خاندان شد و آینده ای جاودان و الهی را برای ایشان رقم می زد.

زمانی که اسماء، مادر امّ فروه، نظر موافق دخترش را به آگاهی فاطمه بنت الحسن علیه السلام رساند، چند روز بعد، فاطمه بنت الحسن علیه السلام به صورت رسمی از امّ فروه برای فرزندش، امام باقر علیه السلام، خواستگاری کرد و خیلی زود مراسم ازدواج این دو به بنی هاشم اعلام شد.

ص: ۵۲

ص: ۵۳

۶: وصلتی آسمانی

اشاره

در شبی مبارک از لیالی الهی، رخداد مهمی به وقوع پیوست. (۱)آری، پیوند بزرگی در حال رخ دادن بود. خانه های بنی هاشم در شهر پیامبر گرامی اسلام (ص) یک بار دیگر سرور و شادی به خود می دید. امام زین العابدین علیه السلام طبق سنت جدش، رسول خدا (ص) که اعلام ازدواج و دادن ولیمه در عروسی را مستحب می دانست، بستگان و یاران خویش را به این مراسم پرفیض فراخواند. در اتاقی که امام محمدباقر علیه السلام به عنوان داماد در کنار امّ فروه به عنوان عروس نشسته بود، مادر امام باقر علیه السلام، یعنی فاطمه بنت الحسن علیهما السلام و

۱- هرچند زمان این ازدواج معلوم نیست، ولی اگر نسبت به تولد امام صادق علیه السلام محاسبه کنیم، به احتمال اوایل سال هشتاد هجری قمری بوده است.

ص: ۵۴

مادر امّ فروه، اسماء بنت عبدالرحمان، از زنان حاضر در مجلس پذیرایی می کردند.

لحظاتی بعد، امام زین العابدین علیه السلام خطبه ازدواج این زوج آسمانی را خواند. (۱)هنگامی که ترنم صدای ملکوتی امام سجاد علیه السلام در آن فضا طنین انداز گشت، گویی که صدای ذکر ملکوتیان به گوش می رسید.

ساعتی بعد، درحالی که میهمانان، با عروس و داماد و پدر و مادر ایشان خداحافظی کردند و رفتند، زندگی مشترک این عروس و داماد آغاز گشت.

مدتی از زندگی مشترک این زوج می گذشت. به یقین امّ فروه می دانست که همسرش همان امام و حجت باهره ای است که طبق روایت نبوی (ص) ، شکافنده علوم و دانش هاست. او مسلماً از ماجرای شرفیابی جابر بن عبدالله انصاری به حضور امام سجاد علیه السلام و درک محضر همسرش، امام باقر علیه السلام، آگاهی داشت؛ زیرا پدرش، قاسم، خود از راویان احادیث امام سجاد علیه السلام بود. در آن ملاقات، جابر که

۱- اینکه مهریه و صداق این ازدواج و کیفیت خطبه امام سجاد علیه السلام چگونه بوده است، در منابع چیزی یافت نشد. ولی احتمال بسیار قوی، تأسی به سنت جده شان، فاطمه زهرا علیها السلام، همان مهر السنه که پانصد درهم است را می توان حدس زد.

ص: ۵۵

فروغ بینایی ظاهری خویش را از دست داده بود، ولی دلش به نور ایمان روشن بود، به امام سجاد علیه السلام عرض کرد:

به تحقیق حبیبم، رسول خدا (ص) درست فرمود که آن قدر زنده می مانی تا موفق به ملاقات پنجمین وصی ام که همنام من است، می شوی. همانا او شکافنده علوم و دانش ها خواهد بود. پس در آن وقت، سلام مرا به او برسان. (۱)

امّ فروه می دانست حجت خداوندی که جانشین همسرش، امام باقر علیه السلام خواهد شد، از او متولد خواهد شد و این مطلبی بود که در اثر زندگی با امام، به تدریج برای نزدیکان ائمه علیهم السلام که صلاحیت و آمادگی داشتند، نمایان می شد.

ولادت صادق آل محمد (ص)

به هر روی، ایام ربیع المولود سال ۸۳ فرارسید. امّ فروه که مولود بزرگی را باردار بود، از سوی مادر و

۱- «یا جابِر، اِنَّکَ سَیَعیشُ حَتّی تُدرِکَ رَجُلاً مِن اَولادی، اِسمُهُ اسمی، یبقَرُ العِلمَ بَقراً فَإِذا رَأَیتَهُ فَاقرأ مِنّی السَّلام» . این روایت که بخشی از حدیث منقول از جابر در تفسیر اولی الامر در آیه شریفه است، در بیشتر منابع روایی شیعه وارد شده است؛ از جمله: عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب علیه السلام، ابن عنبه نسّابه، ص۱۹۵.

ص: ۵۶

مادر همسرش مراقبت می شد. ایام ربیع المولود، یادآور خاطرات باشکوهی برای اهل بیت علیهم السلام بود؛ زیرا میلاد جدشان، پیامبر گرامی اسلام (ص) و هجرت وی به مدینه، در این ایام اتفاق افتاده بود. شب هفدهم ربیع الاول فرا رسید؛ همان شبی که در نیمه آن، وجود ملکوتی رسول خدا (ص) از آمنه بنت وهب، در مکه متولد شد، بار دیگر نیز تولد زیبای دیگری را انتظار می کشید. در این شب، امّ فروه در اتاق خویش آرمیده بود و در کنار بستر وی، فاطمه بنت الحسن علیها السلام و اسماء بنت عبدالرحمان بودند، در اتاق مجاور نیز امام سجاد علیه السلام و فرزندش، امام باقر علیه السلام، حضور داشتند.

شب از نیمه گذشت. نزدیک طلوع فجر صادق، امّ فروه طلوع صادق آل محمد (ص) را به همگان مژده داد. آن نوزاد شریف، با صورت زیبا و نورانی خویش، به سوی آسمان نگریست و سپس به مهر و محبت و لبخندی زیبا از مادرش سپاسگزاری کرد. درخشش اتاق امّ فروه، خبر از جوشش نهر فیاض الهی می داد. از این رو، رسول خدا (ص) وی را جعفر (۱)نامیده بود.

۱- جعفر: النهر الکبیر الواسع، العین، ج ۲، ص ۳۲۱.

ص: ۵۷

پس از تولـد، مـادر بزرگ، وی را غرق در بوسه کرد و به حضور امام زین العابـدین علیه السـلام و پـدر نوزاد، امام باقر علیه السـلام برد. خدا می داند که چه شادی و سروری در دل این دو حجت الهی به وجود آمد!

فردای آن روز، زمـانی که خبر ولاـدت صـادق آل محمـد (ص) میـان هاشـمیان پیچیـد، همگـان برای تبریـک به منزل امام باقر علیه السلام رفتند.

چند سالی از ولادت امام صادق علیه السـلام می گذشت که امّ فروه، فرزند پسـر دیگری به دنیا آورد که او را عبدالله نامیدند. برخیماننـد «ابوالفرج اصـفهانی» (م۳۵۶ه. ق) معتقدنـد او همـان عبـدالله بـاهر اسـت (۱)و «طبرسـی» (۲)، «ابن شـهر آشـوب» (۳)و «علامه مجلسی» (۴)او را عبدالله افطح نامیدند. ولی منابع دیگر او را به صورت مطلق عبدالله گفته اند.

عبدالله از کسانی بود که عمر خود را در خدمت به آرمان امامت مصـروف می کرد و در مسیر هدف های عالی برادرش امام صادق علیه السلام گام می برداشت.

۱- ر. ك: مقاتل الطالبيين، ص ۱۰۸.

۲- ر. ك: تاج المواليد، ص ۴۲.

۳- ر. ك: مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج ۳، ص ۳۴.

۴- ر. ك: بحارالانوار، ج ۴۶، ص ۳۶۶.

ص: ۵۸

«اربلی» درباره وی می نویسد:

وی به فضل و صلاح معروف بود و توسط یکی از عمال بنی امیه (پس از شهادت پدرش، امام باقر علیه السلام) به طرز فجیعی کشته شده، به اجداد طاهرینش ملحق گردید. (۱)

۱- ر. ك: كشف الغمه عن معرفه الائمه، ج ۲، ص ۳۴۴.

ص: ۵۹

۷: تحمل سختی ها

هنگـامی که امـام سـجاد علیه السـلام در مُحرّم سال ۹۵ به شـهادت رسـید، سـخت گیری های شدیـد و شـدت جاسوسـی بنی امیه و اقدامات آنها در مقابله با اهل بیت، محنت ها و سـختی های بسـیاری برای خاندان امام باقر علیه السلام به وجود آورد وخاندان قاسم بن محمد و یاران دیگر آن حضرت را تحت تأثیر خویش قرار داد. در این مصیبت سخت، امّ فروه و فرزندان سوگوارش، تسلای دل امام باقر علیه السلام و مادرش، فاطمه بنت الحسن علیها السلام بودند.

هنوز هفت سـال از شـهادت امام سـجاد علیه السـلام نگذشـته بود که قاسم بن محمـد بن ابی بکر نیز در فراق مولای خویش، تاب و تحمل نیاورد و جان به جان آفرین

ص: ۶۰

تسلیم کرد. (۱)امّ فروه در غم هجران پدر، گریه ها و مویه ها داشت و با مادرش، اسماء و خواهرش، ام حکیم، همدردی می کرد.

سخت ترین دوران زندگی امّ فروه با امام باقر علیه السلام مربوط به دوران «هشام بن عبدالملک بن مروان» بود. هشام در سال ۱۰۵ه. ق روی کار آمد و تا سال ۱۲۵ه. ق حکومت کرد. وی با سخت گیری فراوان به امام باقر علیه السلام می کوشید تا زندگی آن حضرت و رفت وآمدهای افراد به خانه ایشان را کنترل کند. از آنجا که ایرانیان نیز به اهل بیت علیهم السلام گرایش داشتند و حتی افرادی از ناراضیان حاکمیت اموی به مناطق مرکزی ایران از جمله قم هجرت کرده بودند، هشام اهل بیت علیهم السلام را که دشمن دیرینه خود می دانست، بیشتر کنترل می کرد. (۲)

یکی از مصائب امّ فروه، اقدام هشام در دعوت از امام باقر علیه السلام برای سفر به شام بود که در ظاهر به منظور مناظره با علمای نصاری بود. ولی با وجود

۱- ر. ک: وفیات الاعیان، ابن خلّکان، ج ۴، ص ۵۹.

۲- نمونه این افراد اشعریین قم بودند که به عنوان ناراضیان از حاکمیت اموی به سوی قم آمدند و در همان مکان رحل اقامت افکندند که این، خود زمینه ای شد برای حضور سادات و علویان؛ ر. ک: قیام سبز جامگان، بهاءالدین قهرمانی نژاد شائق.

ص: ۶۱

موفقیت امام در مناظره، از هر بی احترامی نسبت به ایشان فروگذار نکرد. (۱)در این سفر، امام صادق علیه السلام نیز همراه پدر بود. (۲)در غیبت این دو بزرگوار که حدود یک ماه به طول انجامید، بر فاطمه بنت الحسن علیها السلام و امّ فروه علیها السلام بسیار سخت گذشت و ایشان را بسیار اندوهگین و نگران ساخت؛ به گونه ای که حضرت امام محمد باقر علیه السلام در هنگام خداحافظی با هشام بر این امر تصریح کرد که هنگام خروج، خانواده ام در وحشت و اضطراب بودند. (۳)

بزرگ ترین مصیبتی که به امّ فروه وارد شد، شهادت امام باقر علیه السلام، این شوهر بزرگوار، به دست کارگزاران هشام بود که در هفتم ذی حجه سال ۱۱۴ه. ق پیش آمد.

در لحظات احتضار امام باقر علیه السلام، امام صادق علیه السلام بر سر بالین پدر بود و نگاه نگران و چشمان اشک بار مادرش، امّ فروه را می نگریست. اثر سم عامل هشام بن

۱- ر. ک: مناقب آل ابی طالب علیه السلام، ج ۳، ص ۳۱۷.

۲- ر. ک: دلائل الامامه، ص ۱۰۳. البته در نقل طبری این اقدام هشام از روی حسد وی بود؛ زیرا در موسم حج آن سال، مردم ابراز علاقه زیادی به امام کردند و امام نیز ضد حکومت افشاگری کرده بود. در ضمن این سفر بود که مناظره با علمای مسیحی رخ داد.

۳- ر. ک: دلائل الامامه، ص ۱۰۳. البته در نقل طبری این اقدام هشام از روی حسد وی بود؛ زیرا در موسم حج آن سال، مردم ابراز علاقه زیادی به امام کردند و امام نیز ضد حکومت افشاگری کرده بود. در ضمن این سفر بود که مناظره با علمای مسیحی رخ داد.

ص: ۶۲

عبدالملک، همه وجود حضرت را فرا گرفته بود. (۱)هنوز پاسی از نیمه شب نگذشته بود که امام در کنار فرزندش امام صادق علیه السلام، مادرش فاطمه بنت الحسن علیها السلام، همسرش امّ فروه، فرزندان و شماری از نزدیکانش به شهادت رسید. صبح آن روز در مدینه محشری برپا شد و جنازه امام را با احترام به سوی بقیع بردند و کنار پدرش، امام زین العابدین علیه السلام و جدش، امام حسن مجتبی علیه السلام و جده اش، فاطمه بنت اسد علیها السلام، پس از نماز به خاک سپردند. در همان شب، پس از بازگشت از بقیع، امام صادق علیه السلام دستور داد در خانه چراغ روشن کنند و آن را خاموش ننمایند. (۲)

۱- ر. ک: المصباح، کفعمی، ص ۶۹۱.

۲- ر. ک: کافی، ج ۳، ص ۲۱۵.

ص: ۶۳

۸: جایگاه امّ فروه علیها السلام

الف) راوی اخبار آل محمد (ص)

از مقامات و ارزش های مهم، خدمت کردن به حجت خداوند است. امّ فروه، از جمله افرادی بود که این فضیلت متعالی نصیبش شد و افزون بر آنکه از محضـر پدرش، قاسم بن محمد که خود راوی اخبار آل الله بود، اسـتفاده کرد، از محضـر پدر همسـرش امام زین العابـدین علیه السـلام، همسـرش امـام محمـد باقر علیه السـلام و فرزنـدش امام صادق علیه السـلام نیز بهره جست و در زمره یکی از راویان اخبار اهل بیت علیهم السلام قرار گرفت.

حسـین بن عبدالوهاب، از محدثین عالی مقام شیعه در قرن پنجم، با سلسله اسناد خویش نقل کرده است که روزی امام زین العابدین علیه السلام به عروسش، امّ فروه رو

ص: ۶۴

کرد و فرمود:

ای امّ فروه! همانا من برای شیعیان [و محبینی] که از روی نادانی مرتکب گناه می شوند، بسیار دعا می کنم [تا خداوند آنها را ببخشاید]. (۱)

امّ فروه روایاتی نیز از امام باقر و امام صادق علیهما السلام نقل کرده است (۲)که به ما نرسیده یا ممکن است در کتاب های خطی که منتشر نشده، یافت شود.

ب) مقام وکالت

مقام وکالت، ارزش والایی دارد که از سوی امام معصوم علیه السلام و حجت خداوند به بانویی اعطا شود و این نیست، مگر جلوه ای از حقایق ایمانی بانویی که امام به سبب همین ایمان، او را شایسته این مقام می بیند؛ زیرا این امر ارتباطی با حَسَب و نَسَب ندارد و همان گونه که حق تعالی فرموده است: «گرامی ترین شما نزد خداوند، باتقواترین شماست» (۳)، نزد حجت های الهی نیز هر که به حقایق نزدیک تر و ولایتش کامل باشد، مقرب تر است. به همین دلیل

۱- عیون المعجزات، ص ۷۶.

۲- ر. ک: معجم الرجال، سید ابوالقاسم خویی، ج ۲۴، ص ۲۰۵.

۳- حجرات: ۱۳.

ص: ۶۵

است که می بینیم امام صادق علیه السلام به وی وکالت داده بود حقوق ضعیفان و تهی دستان مدینه را از سوی امام پرداخت کند. (۱)از این رو، وی با خانواده ها، زنان بی سرپرست و یتیمان نشست و برخاست می کرد و از سوی امام از ایشان دلجویی می کرد. گاهی نیز در مجالس عزاداری ابی عبدالله علیه السلام مسئولیت مجالس زنانه را بر عهده می گرفت. (۲)

ج) مقام کرامت و یقین

اطلاق این مقام از سوی وصی الهی بر انسان، حاکی از اوج ایمان فرد و گواهی قطعی بر بهشتی بودن وی است. امام صادق علیه السلام در وصف مادر خویش می فرمود:

کانَتْ اُمّی مِمَّنْ آمَنَتْ و اَیقَنَتْ وَ اَحْسَنَتْ وَ اللهُ یحِبُّ المُحْسِنین. (۳)

مادرم از زنان باایمان، دارای درجه والای یقین، اهل احسان و نیکی بود و خداوند اهل احسان را دوست می دارد.

۱- ر. ک: الفائق فی رواه و اصحاب الصادق، عبدالحسین شبستری، ج ۳، ص۴۸۲؛ مستدرک سفینه البحار، علی نمازی شاهرودی، ج ۲، ص ۳۴۲.

۲- ر. ک: مستند الشیعه، ملا احمد نراقی، ج ۱۶، ص ۶۹.

۳- کافی، ج ۱، ص ۴۷۲.

ص: ۶۶

آن بانوی بزرگوار در میان بنی هاشم به دلیل همین کرامت روحی به مکرّمه مشهور شده بود و بر این اساس، امام صادق علیه السلام را ابن المکرّمه می گفتند. (۱)

د) مقام فقاهت

یکی از نکته های مهمی که در زندگی امّ فروه به چشم می خورد، آگاهی وی از احکام و فقه نبوی (ص) است. جای شگفتی نیست که او در محضر سه امام بزرگوار و حجت خداوند درس آموخته باشد و از این دریچه به فقاهت نائل نشود! اگرچه دلایل و مستندات روشنی که تأییدکننده این مطلب باشد اندک است، ولی همین اندک، ما را به مطالب اصلی راهنمایی می کند؛ زیرا اساساً او در خانواده فقاهت رشد کرده (۲)و سپس به معدن فقاهت و به خانه هایی که اَذِنَ اللهُ اَنْ تُرْفَعَ وَ یـذْکَرَ فِیهَا اسْمُهُ یسَبِّحُ لَهُ فِیها بِالْغُدُوِّ وَ الآصالِ (۳)، راه یافته بود.

از مستنداتی که فقاهت او را ثابت می کند، خبری

۱- الفصول العشره، شیخ مفید، ص ۷۱.

۲- بنابر نص بزرگانی مانند صاحب جواهر، پدر وی فقیه بوده است.

۳- (این چراغ پرفروغ) در خانه هایی قرار دارد که خداوند اذن فرموده (دیواره های) آن را بالا برند (تا از دستبرد شیاطین در امان باشد) ؛ و در آنها نام خدا برده شود، و صبح و شام در آنها تسبیح او گویند. (نور: ۳۶

ص: ۶۷

است که «عبدالاعلی» ، از فقهای عامه، نقل کرده است. وی می گوید:

روزی امّ فروه، مادر امام صادق علیه السلام را دیدم که حجرالاسود را با دست چپ استلام می کند. به او گفتم: «در سنت، خطا رفتی و باید با دست راست استلام کنی» . ولی او پاسخ داد: «ما از خاندانی هستیم که از علم شما بی نیازیم» . (یعنی به همین نحو صحیح است و تو به خطا رفته ای) . (۱)

ه) مورد احترام اهل بیت علیهم السلام

امّ فروه مقام و منزلت والایی میان اهل بیت علیهم السلام داشت؛ به گونه ای که نام او را به نیکی می بردند. به همین دلیل امام صادق علیه السلام همواره از مادر خویش یاد می کرد و حتی نام یکی از دخترانش را امّ فروه گذاشت. این امّ فروه، بعدها با یکی از عموزادگان خویش که فرزند «زید» شهید بود، ازدواج کرد. (۲)امام کاظم علیه السلام نیز یکی از دخترانش را امّ فروه نام نهاد تا به این وسیله نام مادربزرگش را پاس بدارد، همان گونه که نام یکی دیگر از دخترانش را به احترام

۱- وسائل الشیعه، شیخ حر عاملی، ج ۱۳، ص ۳۲۳.

۲- منتقی الجمان، شیخ حسن زین الدین، ج ۳، ص ۱۳۰.

ص: ۶۸

بانوی بزرگ اسلام، خدیجه نامید. (۱)

امام صادق علیه السلام به یاد می آورد که مادرش در مجمع بزرگ علمی که وی در مدینه تأسیس کرده بود، در موارد لزوم شرکت می جست؛ همان مجالسی که به اذعان «ابوحنیفه» ، از ارباب فرق عامه، نشان می داد عالم تر و فقیه تر از فرزند امّ فروه، یعنی امام صادق علیه السلام، در جهان وجود ندارد. (۲)

۱- الهدایه الکبری، حسین بن حمدان الخصیبی، ص ۲۴۷؛ قرب الاسناد، حمیری بغدادی، ج۱، ص ۴۴؛ شرح اصول کافی، مولا صالح مازندرانی، ج۱۲، ص ۲۸۷.

۲- ر. ک: الکاشف، شمس الدین ابوعبدالله دمشقی ذهبی، ج ۱، ص ۲۹۵.

ص: ۶۹

۹: درگذشت امّ فروه علیها السلام

امّ فروه پس از شـهادت همسـرش، امام محمـدباقر علیه السـلام، آرام و قرار نـداشت. وی در فراق آقایش می سوخت و فرزندانش به ویژه امـام صـادق علیه السـلام تسـلای دل مهربانش بودنـد. وی که خود را وقف آرمان های امام زمان خویش کرده بود، در حـدود سال های ۱۲۵–۱۳۰ه. ق دار فانی را وداع گفت. (۱)

تحمل این مصیبت جانکاه برای امام صادق علیه السـلام بسیار سخت بود. او به یاد می آورد که چگونه در غم شهادت پدر، مادرش می گریست و مویه می کرد. امام

۱- این تاریخ بر مبنای گزارشـی که عمادزاده اصفهانی که شخص خبیری در تاریخ بوده در کتاب زندگانی چهارده معصوم: به نقل از ابن صـباغ مالکی از شـرکت منصور دوانقی در هنگامی که عباسـیان روی کار نبودند، ولی در زمان حرکات داعیان عباسی بوده، استنباط شده است.

ص: ۷۰

مجالس عزای حسینی را به ویژه در ایام اربعین و در مکانی که خودشان تهیه کرده بود (۱)، به یاد می آورد که چگونه مادرش مجالس زنانه را اداره می کرد. (۲)

هرچند از مکان دفن امّ فروه و کیفیت آن آگاهی دقیقی نداریم، ولی مسلماً وی در مدینه در گذشته و در همان شهر و به احتمال در بقیع به خاک سپرده شده است. به یقین امام و حجت خداوند، یعنی حضرت صادق علیه السلام، هنگام جان دادن بر سر بالین وی بوده است. والسلام علیها یوم ولدت و یوم ماتت و یوم تبعث حیاً.

۱- امروزه این مکان به عنوان مقام امام صادق علیه السلام در کربلا موجود است.

۲- ر. ک: مستند الشیعه، ج ۱۶، ص ۶۹.

ص: ۷۱

کتابنامه

* قرآن کریم.

۱. ابصار العین فی انصار الحسین علیه السلام، سید محمدتیجانی السماوی، چاپ اول، قم، نشر حرث الثوره، ۱۴۱۹ه. ق.

۲. الاحتجاج، ابومنصور طبرسی، تحقیق: محمد باقر الخرسان، دارالنعمان، بی جا، بی تا.

۳. الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، محمد بن محمد بن نعمان، بیروت، دار المفید، بی تا.

۴. اسدالغابه فی معرفه الصحابه، ابن اثیر، قم، اسماعیلیان.

۵. الاصابه فی تمییز الصحابه، ابن حجر عسقلانی، قم، نشر آل البیت علیهم السلام، ۱۴۱۶ه. ق.

۶. اعیان الشیعه، محسن امین العاملی، بیروت، دارالتعارف، بی تا.

۷. اقبال الاعمال، سید بن طاووس، تهران، دار الکتب.

۸. الانوار البهیه، شیخ عباس محدث قمی، مشهد، کتابفروشی جعفری، ۱۳۴۴ه. ق.

۹. بحارالانوار، محمدباقر مجلسی، چاپ چهارم، بیروت، نشر الوفاء، ۱۴۰۳ه. ق.

ص: ۷۲

۱۰. تاج المواليد فی مواليد الائمه و وفياتهم، فضل بن حسن طبرسی، قم، مكتبه مرعشی، ۱۴۰۶ه. ق.

۱۱. تاريخ ابن عساكر، هبه الله بن عساكر دمشقی، تحقيق: علی شيری، بيروت، دارالفكر، ۱۴۱۵ه. ق.

۱۲. تاريخ الرسل و الامم و الملوک (تاريخ طبری) ، محمد بن جرير طبری، بيروت، مكتبه اسلاميه، ۱۴۰۶ه. ق.

۱۳. تاريخ مواليد الائمه، ابن خشّاب بغدادی، قم، مكتبه مرعشی، ۱۴۰۶ه. ق.

۱۴. الثاقب فی المناقب، ابوجعفر عماد الدين بن حمزه الطوسی، تحقيق: نبيل علوان، چاپ دوم، قم، انصاريان، ۱۴۱۲ه. ق.

۱۵. الثقات، محمد بن حبان التميمی، دكن، نشر حيدرآباد، ۱۳۹۳ه. ق.

۱۶. الجامع العباسی، شيخ بهاء الدين جبل عاملی (شيخ بهايی) ، تهران، فراهانی.

۱۷. جواهر الكلام فی شرح شرايع الاسلام، شيخ محمد حسن نجفی، تحقيق: شيخ عباس قوچانی، چاپ سوم، تهران، دارالكتب الاسلاميه، بی تا.

۱۸. الحدائق الناضره، يوسف بحرانی، تحقيق: محمدتقی ايروانی، قم، نشر جامعه مدرسين.

۱۹. الخرائج و الجرائح، قطب الدين راوندی، قم، نشر الامام الهادی عليه السلام، بی تا.

۲۰. دلائل الامامه، محمد بن جرير الطبری الامامی، چاپ اول، قم، بعثت، ۱۴۱۳ه. ق.

ص: ۷۳

۲۱. رساله زینبیه، جلال الدین سیوطی، چاپ اول، بیروت، دارالبلاغه، ۱۴۱۲ه. ق.

۲۲. رفع المناره، محمد سعید ممدوح، چاپ اول، دار الامام النووی، بی جا، ۱۴۱۶ه. ق.

۲۳. ریاحین الشریعه، شیخ ذبیح الله محلاتی، تهران، مکتبه اسلامیه، ۱۳۶۹ه. ق.

۲۴. زندگانی چهارده معصوم علیهم السلام، عمادزاده اصفهانی، تهران، دارالکتب.

۲۵. سبل الهدی و الرشاد فی سیره خیر العباد، محمد بن یوسف الصالحی الشامی، تحقیق: عادل احمد بن الموجود، چاپ اول، بیروت، دارالکتب، ۱۴۱۶ه. ق.

۲۶. سنن النبی (ص) ، سید محمد حسین، طباطبایی، تحقیق: محمد هادی فقهی، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۱۶ه. ق.

۲۷. الصواعق المحرقه، ابن حجر هیثمی، بیروت، دارالکتب، ۱۴۱۴ه. ق.

۲۸. طبقات ابن خیاط، خلیفه بن خیاط، تحقیق: سهیل زکّار، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ه. ق.

۲۹. طبقات الکبری، محمد بن سعد، قم، نشر آل البیت علیهم السلام، ۱۴۱۶ه. ق.

۳۰. العدد القویه لدفع المخاوف الیومیه، تحقیق: سید مهدی رجایی، چاپ اول، قم، مکتبه مرعشی، ۱۴۰۸ه. ق.

۳۱. العقیله و الفواطم، الحاج حسین الشاکری، قم، نشر معارف اهل البیت، ۱۳۸۱ه. ش.

ص: ۷۴

۳۲. عمده الطالب فی انساب آل ابی طالب علیه السلام، ابن عنبه نسابه، تحقیق: محمدحسن طالقانی، نجف، نشر حیدریه، ۱۳۸۰ه. ق.

۳۳. العوالم، شیخ عبدالله بحرانی، قم، مدرسه الامام المهدی (عج) ، ۱۴۰۷ه. ق.

۳۴. عیون اخبار الرضا علیه السلام، ابوجعفر محمد بن علی بن بابویه (شیخ صدوق) ، چاپ اول، بیروت، تحقیق و نشر: اعلمی، ۱۴۰۴ه. ق.

۳۵. عیون المعجزات، حسین بن عبدالوهاب، نجف، نشر حیدریه، ۱۳۶۹ه. ق.

۳۶. الفائق فی رواه و اصحاب الصادق علیه السلام، عبدالحسین شبستری، قم، نشر اسلامیه، ۱۴۱۸ه. ق.

۳۷. فاطمه الزهرا علیها السلام من المهد الی اللحد، سید محمد کاظم قزوینی، بیروت، مؤسسه النور، ۱۴۰۷ه. ق.

۳۸. الفایق فی غریب الحدیث، محمود بن عمر جارالله زمخشری چاپ اول، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۷ه. ق.

۳۹. . الفتوح، احمد بن محمد ابن اعثم، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۶ه. ق.

۴۰. الفصول العشره، محمد بن نعمان (شیخ مفید) ، تحقیق: فارس حسون، بیروت، دارالمفید، بی تا.

۴۱. الفهرست، محمد بن حسن شیخ طوسی، تحقیق: جواد قیومی اصفهانی، چاپ اوّل، قم، ۱۴۱۷ه. ق.

۴۲. فیض الغدیر شرح الجامع الصغیر، محمد بن الرئوف المناوی، تحقیق: احمد عبدالسلام، چاپ اول، بیروت، دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۵ه. ق.

ص: ۷۵

۴۳. قاموس الرجال، محمدتقی تستری، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۱۹ه. ق.

۴۴. قرب الاسناد، عبدالله بن جعفر حمیری بغدادی، قم، مؤسسه آل البیت علیهم السلام، ۱۴۱۳ه. ق.

۴۵. قیام سبز جامگان، بهاءالدین قهرمانی نژاد شائق، چاپ اول، تهران، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۶ه. ش.

۴۶. الکاشف، ابوعبدالله شمس الدین ذهبی، چاپ اول، نشر مؤسسه علوم القرآن، ۱۴۱۳ه. ق.

۴۷. الکافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق و ترجمه: مرحوم علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب، ۱۳۸۸ه. ق.

۴۸. کامل الزیارات، ابو جعفر ابن قولویه، نجف، مرتضویه، ۱۳۵۶ه. ق.

۴۹. کشف الغطاء، شیخ جعفر کاشف الغطاء، اصفهان، نشر مهدی، بی تا.

۵۰. کشف الغمّه عن معرفه الائمه علیهم السلام، علی بن عیسی اربلی، چاپ دوم، بیروت، دارالاضواء، ۱۴۱۰ه. ق.

۵۱. کشف الغمّه عن معرفه الائمه، علی بن عیسی اربلی، تبریز، بنی هاشمی، ۱۳۸۱ه. ق.

۵۲. . کنز الفوائد، ابوالفتح، کراجکی، قم، دار الذخایر، ۱۴۱۰ه. ق.

۵۳. . لهوف، رضی الدین علی سید بن طاووس، ترجمه و تحقیق: عبد الرحیم بخشایشی، چاپ پنجم، قم، نوید اسلام، ۱۳۷۸ه. ش.

۵۴. مادران آسمانی، بهاءالدین قهرمانی نژاد شائق، چاپ دوم، قم، نشر فقه، ۱۳۸۸ه. ش.

ص: ۷۶

۵۵. المجدی فی انساب الطالبیین، علی بن محمد العمری النسّابه، چاپ اول، قم، مکتبه مرعشی، ۱۴۰۹ه. ق.

۵۶. مجمع البحرین، فخرالدین طریحی، تحقیق: سید احمد حسینی، چاپ دوم، بی جا، الثقافه الاسلامیه، ۱۴۰۸ه. ق.

۵۷. المستجاد من الارشاد، یوسف بن مطهر حلّی، (علامه حلّی) ، چاپ اول، قم، مکتبه مرعشی، ۱۴۰۶ه. ق.

۵۸. مستدرک سفینه البحار، علی نمازی شاهرودی، قم، نشر جامعه مدرسین، ۱۴۱۹ه. ق.

۵۹. مستند الشیعه، ملا احمد نراقی، چاپ اول، مشهد، نشر آل البیت لاحیاءالتراث، ۱۴۱۷ه. ق.

۶۰. المصباح، ابراهیم بن علی کفعمی، قم، منشورات شریف رضی، ۱۴۰۵ه. ق.

۶۱. معانی الاخبار، ابوجعفر ابن بابویه قمی (شیخ صدوق) ، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۱ه. ش.

۶۲. معجم الرجال، سیدابوالقاسم خویی، چاپ پنجم، بی نا، بی جا، ۱۴۱۳ه. ق.

۶۳. مقاتل الطالبیین، ابوالفرج اصفهانی، تحقیق: کاظم المظفر، نجف، حیدریه، ۱۳۶۹ه. ق.

۶۴. مقتل الحسین علیه السلام، احمد خوارزمی، به تحقیق سماوی، نجف، مرتضویه، ۱۳۹۷ه. ق.

۶۵. مناقب آل ابی طالب علیه السلام، محمد بن علی بن شهرآشوب مازندرانی، نجف، حیدریه، ۱۳۷۶ه. ق.

۶۶. المناقب، محمد علی بن شهر آشوب مازندرانی، قم، نشر علّامه، بی تا.

ص: ۷۷

۶۷. منتقی الجمعان، حسن بن زین الدین (فرزند شهید ثانی) ، چاپ اول، قم، نشر جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ه. ق.

۶۸. منتهی الآمال، شیخ عباس قمی، تهران، نشر علمی، بی تا.

۶۹. الهدایه الکبری، حسین بن حمدان الخصیبی، بیروت، نشر البلاغ، ۱۴۱۱ه. ق.

۷۰. وسائل الشیعه، محمد بن حسن حرّ عاملی، بیروت، دار الاحیاء التراث، ۱۴۰۳ه. ق.

۷۱. وفیات الائمه علیهم السلام، مراجع من العلماء الاعلام، چاپ اول، بیروت، دار البلاغه، ۱۴۱۲ه. ق.

۷۲. وفیات الاعیان، ابوالعباس ابن خلکان، تحقیق: احسان عباسی، بیروت، دارالثقافه، بی تا.

۷۳. وقعه الطف، ابو مخنف ازدی، تحقیق: محمد هادی یوسفی غروی، قم، مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۳۶۷ه. ش.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

قائمیه
مرکز تحقیقات رایانه‌ای
اصفهان

WWW